

DÜNYA'DA ve TÜRKİYE'DE TÜTÜNÜN TARİHÇESİ, ÜRETİMİ, TİCARETİ VE TEMEL POLİTİKALARI

Not: Bu yazı, Türk Toraks Derneği tarafından 2009 yılında yayınlanan “Tütün ve Tütün Kontrolü” isimli kitapta (3-20 inci sayfalar) yayınlanmıştır.

15.02.2009

Ankara

Mustafa SEYDİOĞULLARI

Tütün Eksperti

İÇİNDEKİLER

Özet

1. Dünya’da ve Türkiye’de Tütünün Tarihçesi

1.1. Dünya’da tütünün tarihçesi

1.2. Türkiye’de tütünün tarihçesi

2. Tütün ve Tütün Mamulü (Ürünü) Nedir?

2.1. Tütün nedir?

2.2. Tütün mamulu nedir?

2.2.1. Sigara

2.2.2. Sarmalık kıyılmış tütün mamulü

2.2.3. Pipo

2.2.4. Puro ve sigarillo

2.2.5. Nargilelik tütün mamulü

2.2.6. Enfiye

2.2.7. Çiğnemelik tütün ve ağızdan kullanım için tütün

3. Dünya’da Tütün ve Tütün Mamulleri Üretimi, Ticareti ve Temel Politikaları

4. Türkiye’de Tütün Sektöründe Temel Düzenlemeler

4.1. 1925-2001 arası dönem

4.2. 2002-2009 arası dönem

5. Türkiye’de Tütün ve Tütün Mamulleri Üretimi ve Ticareti

5.1. Tütün üretimi ve ticareti

5.2. Tütün mamulleri üretimi ve ticareti

6. Resim ve Tablo Dizini

7. Kaynaklar

ÖZET

500 yılı aşkın süredir tarım, ticaret, sanayi alanlarında varlığını sürdüren tütün; yarattığı yan sanayi ve hizmet kolları ile dünyada milyonlarca insanın geçim kaynağı olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Öte yandan, tütünün yarattığı yüksek katma değere karşılık tüketiminden kaynaklanan hastalık ve ölümlerin ortaya koyduğu/koyacağı bilanço ise giderek ağırlaşmaktadır.

Bu yazıda, insanoğluyla ilişkisi bu denli eski ve çelişkili olan tütünün, Dünya’da ve ağırlıklı olarak Türkiye’de tarımsal ve sınaî üretimi, ticareti, temel mevzuatı ve uygulamaları özet halinde konu edilmektedir.

Ülkemizde tütün ve tütün mamulleri üretimine, iç ve dış ticaretine ilişkin rakamlara metinde ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Bu rakamların ortaya koyduğu gerçek şudur: Türkiye’de yurtiçi tütün üretimi kayıt ve kontrol altındadır. İthal edilen tütün miktarı, yurtiçi üretimin seviyesine ulaşmıştır. Birkaç sene sonra ithal tütüne ödenecek bedel, tütün ihracından elde edilen gelirin önüne geçecektir.

Öte yandan, 2008 yılı içinde TEKEL’in tütün mamulleri üreten tüm birimleri özelleştirilmiştir. Ülkede tütüncülük sektörü çokuluslu sigara tekellerinin kontrolü altındadır. Önümüzdeki süreçte, tütün mamullerinin arz ve tüketimine ilişkin rakamların azaltılması, ülke ekonomisi ve toplum sağlığı açısından mutlak zorunluluktur.

Bu hedefi gerçekleştirmek için ülkemizde tütün kontrolü mevzuatının yeterli olduğu kanaatindeyim. Esas olan, 4207 ve 4733 sayılı Kanunlar ile Ulusal Tütün Kontrol Programı ve Eylem Planının (2008-2012) yürütülmesinde sorumluluğu olan kişi ve kuruluşların üzerine düşeni yapmalarıdır.

Anahtar kelimeler: tütün, tütün mamulü/ürünü, sigara, TEKEL, tütün kontrolü

1. Dünya’da ve Türkiye’de Tütünün Tarihçesi

1.1. Dünya’da tütünün tarihçesi

Tütünün orijin olarak Asyalı mı Amerikalı mı olduğu tartışılmakla birlikte, bilinen ilk yolculuğunu Christoper Columbus ve arkadaşlarına ait gemilerle Amerika’dan Avrupa’ya doğru yapmıştır [1].

15 Ekim 1492 tarihinde San Salvador’da ilk defa tütünü ve tütün yapraklarının çubuklarla tütürüldüğünü, ağızda çiğnendiğini gören Columbus’un yerlilerin tütün içtikleri saz borusunun “**tobacco**” olan adını bitkiye verdiği kaydedilmektedir [2].

Kızılderililer, “**petom**” adını verdikleri tütünün kurutulmuş yapraklarını kutsal saydıkları uzun çubuklarla veya tütünü yine tütün yaprağına sararak ilkel bir puro biçiminde tütürerek tüketmişlerdir [3].

Maya ve Aztek papazları tarafından önceleri dini ritüellerde kullanılan tütün, daha sonra tedavi edici olarak yaralar üzerine konmuş, göğüs hastalıklarına karşı dumanı koklatılmış ve kokusu baş ağrılarının tedavisinde kullanmıştır [4].

Mezopotamya ve Mısır’daki eski medeniyetlerde de “**tütsü**” olarak kullanıldığı bilinmektedir [1].

Orta Amerika’da yaşayan halklar arasında keyif verici olarak yaygınlaşan tütün, Amerika’ya yolu düşen gemicileri de müptelası yapmıştır. Gemicisi Rodrigo de Jerez, Amerika’dan İspanya’ya dönerken beraberinde getirdiği tütün yapraklarını içerken ağızından çıkan dumanlar yüzünden “büyü yapıyor” diye şikâyet edilmiş, Engizisyon tarafından “şeytana tapıyor” diye yargılanmıştır. 7 yıl hapis yatan Jerez’in ilk tiryaki olduğu kaydedilir [2-3].

Tütün hakkındaki ilk bilgileri kaleme aldığı bilinen piskopos Romano Pane, 1518 yılında getirttiği tütün tohumlarını İspanya Kralı Şarlken’e sunmuştur [1].

1559 yılında Portekiz’de Fransız elçisi olan Jean Nicot’un, öksürük, astım, baş ağrısı, mide hastalıkları ve kadın hastalıklarına iyi geldiğinden bahsederek tütünü Fransız Kraliçesine sunmuş, bu sebepten tütüne “**Kraliçe otu**” ya da “**Sefir otu**” denmiştir [3].

Fransa’dan diğer Avrupa ülkelerine yayılan tütüne, Jean Nicot’a ithafen “**nicotiana**”, 1828 yılında bulunan alkaloidine de “**nicotin**” ismi verilmiştir [1].

1565’te Sevilla’lı Profesör Nicolo Mondares tütünün, öksürük, astım, baş ağrısı, mide ağrısı ve kadınların dōnemsel ağrılarına birebir olduğunu ilan etmiş ve kısa süre içinde Vatikan’ın bahçesinde bile yetiştirilmeye başlanmıştır [5].

16 ncı yüzyılın sonunda, ata binmek, avlanmak ve kâğıt oynamanın yanı sıra, tütün içmek İngiltere’de bir meziyet, aristokratik bir ayrıcalık olarak kabul görmüştür.

Tütün tüketiminin giderek artış göstermesi üzerine İspanya, Portekiz, İngiltere ve Fransa; Amerika kıtasındaki sömürgelerinde tütün üretimi yaptırarak, tütün ticaretinden gelir sağlama yoluna gitmişlerdir. Hızla Akdeniz ve Kuzey Avrupa ülkelerinde yayılan tütünü, Macellan Filipin adalarına; Portekizliler, Hindistan ve Çin gibi Doğu ülkelerine götürmüşlerdir [1].

1596 yılında Japonya’ya ulaşan tütünün 1639 yılında kutsal içki çayın yanında ikram edilmesi neredeyse zorunluluk haline gelmiştir [4].

Özetle, önceleri dini törenlerde kullanılan tütün, sonraları süs ve şifa bitkisi olarak kullanılmış, keyif verici olarak yaygınlaşmasından sonra da tüketimi hızla artmıştır [1].

Keyif verici olarak tütüne verilen paranın fuzuli bir harcama olarak görülmesi ve sağlığa zararlı olduğunun ileri sürülmesi beraberinde yasaklamaları da getirmiştir.

1575 yılında İspanya ve Amerikan kiliselerinde tütün kullanımı yasaklanmıştır [5].

1603 yılında İngiltere’de Kral I. James dine aykırı olduğu ve insanların ruhlarını teslim aldığı ileri sürülerek tütünü yasaklamış, tütünü İngiltere’ye getirerek tüketimine ön ayak olan şair, yazar ve maceraperest Sir Walter Raleigh’i öldürtmüştür [6].

1628 yılında Papa VIII. Urban, tütün içenleri aforoz etmiştir [3].

1634 yılında Rusya’da Çar I. Aleksî, tütünün dinen caiz olmadığını ileri sürerek yasaklamış, tütün içerken yakalananlar ilk defasında burunları kesilmiş, tekrarında ise öldürülmüştür [5].

1636 yılında Hollanda’da meydana gelen veba salgını sırasında hastalığa karşı etkili bir ilaç olduğu söylentisi üzerine tüketimi yaygınlaşmıştır.

İran’da 1587-1628 yılları arasında hükümdar olan Safevi Şah Abbas döneminde tütün şiddetle yasaklamış, tütün içenlerin üst dudakları, enfiye çekenlerin ise başları kesilmiştir [3].

Tütün kullanımı, getirilen her türlü yasaklamaya, hapis ve ölüm cezalarına rağmen ilginç çelişkileriyle birlikte devam etmiştir.

Tütünün ilk kullanım şekli, kurutulmuş yaprakların ufalanarak bir boru ucunda yakılması ve borunun öteki ucundan çıkan dumanın çekilmesi şeklinde olmuştur. Daha sonraları ilkel puro ve pipo tarzında tüketimi gerçekleştirilmiştir [1].

18 inci yüzyılda Orta ve Güney Amerika’da, kıyılmış tütünlerin yine bir tütün yaprağına **“cigar”** veya kâğıda **“papelitos”** sarılarak içilmesine başlanmıştır. Papelitos adı verilen sigaralar Brezilya’da çok rağbet görmüş, Avrupa’da sigara şeklinde tütün içme ilk defa İspanya’da, daha sonra da Fransa’da gerçekleşmiştir [1].

1844 yılında Fransa’da ilk sigaralar yapılmış ve aynı yıl İtalya’da yapılan kâğıt purolar büyük ilgi görmüştür [1].

1856 yılında yapılan Kırım Savaşı sırasında gazete kâğıdına sarılarak içilen tütünler Türk, İngiliz, Fransız ve yerli ordulara mensup askerler arasında büyük rağbet görmüştür. Savaş şartlarının tütün kullanımını artırması ve savaş sonrası ülkelerine dönen askerlerin bu alışkanlıklarını beraberinde götürerek oralarda devam ettirmesi sigara sanayinin temelini atılmasına vesile olmuştur [5].

1880 yılında Amerika’da James A.Bonsack, ilk sigara yapan makinenin patentini almış, üretimin makineleşmesiyle yeni bir sanayi kolu doğmuştur [7].

Üretimin sanayileşmesiyle maliyet düşmüş, güvenli kibritin icadıyla da sigara tüketimi bir anda patlamış ve tütünün sigara şeklinde tüketimi diğer tüketim şekillerine karşı üstünlük sağlamıştır.

Bundan sonraki süreçte devletler, tütün tüketiminden elde edilen gelirin yüksekliği nedeniyle tütün tarımını, ticaretini ve tüketimini teşvik etmişler, tütünden çeşitli vergiler almak için tekeller kurmaya başlamışlardır [1].

Bu arada, tüketimin artmasıyla birlikte hastalıklarda ve ölümlerde meydana gelen artışlar, bilim ve tıp dünyasını tütünün zararlarını daha çok araştırma yapmaya, yöneticileri de tütün tüketiminin kısıtlanması ve yasaklanması konusunda tedbirler almaya sevk etmiştir.

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla tütünü yasaklama hareketleri sekteye uğramış, cephede asker kumanyalarına tütün ilave edilmiş, şiddetle ihtiyaç duyulan tütünü temin etmek ve cepheye ulaştırmak gayreti ön plana çıkmış, savaşlı yılların sonunda tütün/sigara tüketimi daha da artmıştır [5].

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte tütün ve sigara cephede en az silah ve mühimmat kadar aranır hale gelmiş, özellikle sigara tüketimi yaygınlaşmış, dünyada yetişkin nüfusun yaklaşık yüzde 60-80'i sigara içer hale gelmiştir [4].

20 nci yüzyılın ortalarında hastalıklara ve ölümlere neden olduğu bilimsel olarak kanıtlanan tütünün insanoğlu ile girdiği ölüm/kalım mücadelesi günümüzde tüm şiddetiyle sürmektedir.

1.2. Türkiye’de tütünün tarihçesi

Tütünün ilk defa İngiliz, İtalyan, İspanyol gemici ve tacirleri vasıtasıyla İstanbul’a getirildiği çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir [1].

Peçevi Tarihi, 1600 yılı başlarında İstanbul’a ulaşan tütünün rutubetten ileri gelen bazı hastalıkları tedavi eder diye satıldığını, daha sonra halkın ve devlet adamlarının dahi tütüne müptela olduklarını yazmaktadır. Peçevi, İstanbul’da ilk kahvehanenin 1554 yılında Tahtakale’de açıldığını, kahvenin yanı sıra tütünle de tanışan ehli keyfin kısa zamanda ikisine birden müptela olduğunu anlatmaktadır. Şair Ayni, bu birlikteliği bir beytinde, “*Tütün kahve iki dâne birâder / Cihânı müşterek zabtelemişler*” şeklinde ifade etmiştir [5].

Osmanlı’da ilk tütün tarımının Makedonya, Yenice ve Kırcalı’de; Anadolu’da ise Ege Bölgesi’nde Ayasuluk tepelerinde (İzmir-Selçuk ilçesi) yapıldığı kaydedilmektedir [3].

Tütün kullanımının artması üzerine diğer ülkelerde olduğu gibi, Osmanlı’da da lehte ve aleyhte fikirler ortaya çıkmış, özellikle dini açıdan tartışmalar yapılmıştır.

1634 yılında IV. Murat, Cibali’de çıkan yangını bahane ederek kahvehaneleri yıktırması ve tütün yasağı getirmiştir. Yasaklanma sebebi olarak yangınlar veya dinî tartışmalar gösterilse de, hem Avrupa’da hem de Osmanlı’da kahve tüketiminin artmasıyla ortaya çıkan kahvehanelerin, yönetimlerin ve yöneticilerin eleştirildiği merkezler hâline gelmesinin asıl sebep olduğu ifade edilmektedir [5].

IV. Murat’ın ölümünden (1640) sonra tekrar serbestleşmeye başlayan tütün kullanımı, tütün tiryakisi Şeyhülislam Bahaî Efendi’nin yayınladığı fetva sonucu IV. Mehmet tarafından 1646 yılında serbest bırakılmıştır [8].

1678’de tütün ithalatından gümrük vergisi, 1686 yılında ise gümrük vergisinin yanı sıra tütün satışından da vergi alınmaya başlanmış, bu arada vergiler sürekli artırılmıştır [1].

1826 yılında II. Mahmut’un kurduğu yeni asker ocağının masraflarını karşılamak; 1856 yılında Kırım Savaşı nedeniyle hazinenin yükünü azaltmak için alınan vergiler yükseltilmiştir [1-5].

1861 yılında tütün ithalatı yasaklanmış, 1862 yılında tütünün inhisar (tekel) şeklinde idaresi ilk defa çıkarılan bir nizamname ile kabul edilmiştir [1].

1874 yılında sigara ve paket tütün üretimi yapan fabrikalar kurulmuş, tütün satış fiyatları kayıt altına alınarak bandrol usulü uygulanmaya başlanmıştır [1].

1881 yılında, Osmanlı Bankası ve Galata Bankerleri tarafından finanse edilen **“Rüsüm-ı Sitte İdaresi”** tarafından 10 yıllığına elde edilen tütün tekeli işletme hakkı, **“Muharrem Kararnamesi”** ile Osmanlı dış borçlarının tahsil edilmesi amacıyla **“Duyûn-ı Umûmiye İdaresi”**ne bırakılmıştır [7-8].

1883 yılında yapılan bir şartname ile tütün inhisarlarının işletilmesi hakkı 30 sene süreyle **“Memaliki Osmaniye Duhanları Müşterekil Menfaa Reji Şirketi”** adlı Fransız anonim şirketine verilmiş, bu süre 1914 yılından geçerli olmak üzere 15 yıl daha uzatılmıştır [7-8].

Osmanlının borçlarına karşılık 1884 yılından itibaren yaklaşık 40 yılı aşkın süreyle tütün inhisarını işleten Reji İdaresi döneminde, tütün üreticileri ile şirket arasında birçok sıkıntı oluşmuş, Rejinin Anadolu gençlerinden oluşturduğu 7.000 kişilik **“Kolcu”** teşkilatı tütün kaçakçılığını önlemek adına halka türlü eziyetlerde bulunmuş, girilen silahlı çatışmalarda onbinlerce insan hayatını kaybetmiştir. Dönemin çöküşlü tütün şirketi Reji, Anadolu insanını birbirine kırdırıştır [7-8].

1923 yılının 17 Şubat ile 4 Mart tarihleri arasında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresinde, çiftçi ve tüccar gruplarının, “Reji idare ve usulünün mutlak ilgası”, “İnhisar sisteminin kaldırılması” şeklinde ittifakla aldığı kararlar, Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte tütün üretimi ve ticareti üzerindeki bazı ayrıcalıkların Reji Şirketinden Türkiye Cumhuriyeti Devletine geçmesi iradesinin temelini oluşturmuştur [9].

Sonuçta, Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları, Reji Şirketinin tüm hak ve alacaklarını ödeyerek 1 Mart 1925 tarihinden itibaren İnhisarlar İdaresini devlet inhisarı şekline dönüştürerek millileştirmişlerdir [10].

2. Tütün ve Tütün Mamulü (Ürünü) Nedir?

2.1. Tütün nedir?

Tütün patlıcangiller (solanaceae) familyasından genellikle bir yıllık, bazı türler itibariyle çok yıllık bitkidir. Bitki sistematüğinde solanaceae familyasının “nicotiana” cinsi içerisinde yer alır. Nicotiana cinsine dâhil yaklaşık 65 tür vardır. Bu türlerden sadece “**Nicotiana tabacum**” ve “**Nicotiana rustica**”, sigara, puro, pipo vb. tütün mamullerinin yapımında kullanılır. Dünyada üretilen tütünün yüzde 90’ı Nicotiana tabacum türüne dâhil Virginia, Burley ve Şark (Oriental) tipi tütünlerdir [11].

Genellikle tek yıllık bir bitki olan tütünün tarla dönemi, iklim şartlarına bağılı olarak 80-120 gündür. Farklı iklim ve toprak tiplerine adapte olmuş birçok “**menşe/çeşit**” bulunmaktadır [11].

Resim 1- Tarlada tütün bitkisi

Tütün yaprağı, ticari açıdan bitkinin en önemli ve yararlanılan kısmıdır. Yaprakların kimyasal yapısı, biçim ve büyüklüğü; menşe ve yaprağın bitki üzerindeki konumunu ifade eden “el” itibarıyla farklılık arzeder. Genelde bitkinin çiçek açması, yeşil yaprağın sarıya doğru dönüşümü teknik olgunluğun (vitalite) başladığının belirtisidir. Teknik olgunluk, hasat (kırım) zamanının göstergesidir. Hasat alt ellerden başlanarak yukarıya doğru yapılır. Bazı tütün çeşitlerinin hasadı, gövdenin kök kısmına yakın bir yerden kesilmesiyle yapılmaktadır [11-12].

Tütünde esas olan yaprağın kimyasal ve fiziki özellikleridir. Yaprağın kimyasal yapısında bulunan nikotin, total azot ve indirgen maddeler tütün mamullerinin üretiminde önem taşımaktadır. Yaprağın fiziki özellikleri deyince büyüklüğü, biçimi, dokusunun kalınlığı-inceliği, su tutma kabiliyeti (higroskopisite), sos ve koku alma özelliği ile yanma özelliği anlaşılmaktadır [11-12].

Tütünü diğer bitkilerden ayıran en önemli özelliği, yapraklarında bulunan organik azotlu bir madde olan nikotindir. Kökte sentezlenen nikotin yapraklarda birikir. Nikotin, keyif verici ve alışkanlık yapıcı güçlü bir alkoloittir [11-12].

Resim 2- Kurutulmuş tütün yaprakları

Tütün yaprağının kimyası, çeşite, yetiştiği iklim ve toprak yapısına, uygulanan teknik işlemlere ve kurutulmaları sırasında uygulanan yöntemlere göre değişiklik gösterir [11-12].

Tütünler, kurutma yöntemlerine göre Flue cured (ısı ile kurutulmuş), Air cured (havada kurutulmuş), Sun cured (güneşte kurutulmuş), Fire cured (ateşte kurutulmuş) ve Tasnif Dışı Tütünler (diğerleri) olmak üzere 5 ana gruba ayrılır. Virginia tipi tütünler Flue cured; Burley ve Maryland tipleri ile puroluk tütünler Air cured; Şark (Oriental) ya da yarı Şark tipi tütünler Sun cured; Black-Fat, Hasankeyf ve Tömbeki tütünleri de Diğerleri şeklinde tasnif edilir [13].

2.2. Tütün Mamulü (Ürünü) Nedir?

Genetik olarak değiştirilsin ya da değiştirilmesin tütün yaprağının tamamen veya kısmen hammadde olarak kullanılması ile yapılan içme, burna çekme, emme ya da çiğneme amaçlı tüm ürünler **“tütün mamulü”** veya **“tütün ürünü”**; tütün mamullerinin/ürünlerinin imalatı/üretimi ise genel olarak **“tütün fabrikasyonu”** olarak adlandırılmaktadır [14-15].

Tütün, tarımsal üretim döneminden sonra **“işlenmemiş/gayrimamul”** halinden işleme ve fabrikasyon gibi teknik aşamalardan geçerek **“işlenmiş tütün/yarımamul”** ve **“ürün/mamul”** haline dönüşen bir endüstri bitkisidir [14].

Tüketimi en yaygın tütün mamulü sigara, sarmalık kıyılmış tütün mamulü, pipo, puro, nargilelik tütün mamulü, enfiye ve çiğnemelik tütündür.

Tütün mamulleri, günümüzde çeşitli teknolojik işlemlere tabi tutulduktan sonra farklı ambalajlarda tütürülmeye veya kullanıma hazır hale getirilerek piyasaya sunulmaktadır.

2.2.1. Sigara

Sigara, kıyılmış tütünün ince bir kâğıda sarılmak suretiyle hazırlandığı, genellikle silindir biçiminde bir tarafı filtreli ya da filtresiz tütün ürünüdür. Dünyada üretilen sigaralar, genellikle kullanılan tütün tiplerine ve uygulanan fabrikasyon yöntemlerine göre Virginia (İngiliz), Amerikan blend, Şark, Dark (Fransız) ve Kretek olmak üzere 5 tipe ayrılır [14].

2.2.2. Sarmalık kıyılmış tütün mamulü

Tütün yaprağının tamamen veya kısmen hammadde olarak kullanılması ile kıyılarak hazırlanan tütünün yanı sıra, makaron ya da sigara kağıdını da içeren ambalaj içinde piyasaya arz edilen içme amaçlı ürünler “**sarmalık kıyılmış tütün mamulü**” olarak adlandırılmaktadır. Burada, “**makaron**”, sarmalık kıyılmış tütün mamulünde kullanılan boş filtreli sigara tüpünü; “**yaprak sigara kâğıdı**” ise, sarmalık kıyılmış tütün mamulünde kullanılan yaprak halindeki sigara kâğıdını ifade etmektedir [15].

2.2.3. Pipo

“**Pipo**”, ucunda yakılacak tütünün yerleştirileceği lüle denilen bir bölümü olan, lüle taşından, kiraz ya da gül ağacından yapılan kısa, çubuk biçimindeki tütün içme aracıdır.

2.2.4. Puro ve sigarillo

“**Puro**”, parçalanmış veya yaprak halindeki puroluk ve kısmen sigaralık tütünlerin elde veya makineyle sarılması ile elde edilen 3 gram veya 3 gramın üzerinde ağırlığa sahip tütün mamulüne ifade etmektedir. 3 gramın altında ağırlığa sahip tütün mamulü ise “**sigarillo**” olarak tanımlanmaktadır [16]. Teknik olarak genelde 3 kısımdan

oluşan, el ve makineli üretimi yapılan purolar; boy ve şekillerine göre de değişik isimler almaktadır.

2.2.5. Nargilelik tütün mamulü

Lüle, ser, şişe ve marpuç olmak üzere dört ana parçadan oluşan “**nargile**” denilen aletle tüketilen, genellikle “**tömbeki**” tütünü veya bu tütüne ilave edilmiş aroma ve katkı maddelerinden oluşur. “**Natürel nargilelik tütün mamulü**”, üretiminde genellikle tömbeki tütününün kullanıldığı klasik ürünü; “**Aromalı nargilelik tütün mamulü**” ise üretiminde yüzde 20-30 tütün, yüzde 70-80 oranında aromatik maddelerle diğer kimyasalların katıldığı ürünleri ifade etmektedir [5].

2.2.6. Enfiye

“**Enfiye**”, yüksek nikotinli ve toz haline getirilmiş tütünlerin bergamut, karanfil, tarçın ve karbonat gibi maddelerle karıştırılması sonucunda elde edilen ve burna çekilmek suretiyle kullanılan tütün mamulüdür [14].

2.2.7. Çiğnemelik tütün ve ağızdan kullanım için tütün

Burley, Virginia ve kısmen Hasankeyf tipi tütünlerin soslanarak kalınca kıyılması ve kıyılan tütünlerin preslenmesi yöntemi ile elde edilen tütün mamulü olup daha çok denizci ve madencilerin kullandığı bir üründür. Son zamanlarda kapalı alanlarda tütürülerek tüketimin yasaklanmasıyla birlikte ilgi görmeye başlamıştır [14]. “**Ağızdan kullanım için tütün**”, içmek ya da çiğnemek amaçlı olanların dışında, tamamen veya kısmen tütünden mamul, toz ya da parçacık halinde ya da bunların herhangi bir bileşimi şeklinde, özellikle tek kullanımlık torba ya da gözenekli torba

veya bir gıda ürününü andırır şekilde piyasaya arz edilen ağızdan kullanıma yönelik tütün mamulleridir. Türkiye’de Kahramanmaraş ve Gaziantep çevresinde tüketimi yaygın olan “**Maraş otu**” veya “**Ağızotu**” nun piyasaya arzı, AB müktesebat uyumu kapsamında 2008 yılı sonu itibarıyla yasaklanmıştır [15].

3. Dünya’da Tütün ve Tütün Mamulleri Üretimi, Ticareti ve Temel Politikalar

Dünya’da 2006, 2007 ve 2008 yıllarında üretilen tütünlerin 3 yıllık ortalaması 5.565 milyon kg’dır. Söz konusu ortalama toplam üretimin yüzde 72’si Flue cured, yüzde 12’si Burley, yüzde 8’i Sun cured, yüzde 2,5’u Dark air-cured ve yüzde 0,5’i Dark fired ve yüzde 5’i de diğer grup tütünlerden oluşmaktadır. Çin, toplam dünya tütün üretiminin üçte birinden fazlasını, Flue cured tipi tütünlerin ise yarısını üretmektedir. Çin’den sonra Brezilya, Hindistan, ABD, AB (25) ve Arjantin tütün üretiminde ilk sıralarda yer alan ülkelerdir [17-18].

Dünya tütün mamulleri üretiminin 2008 yılı itibarıyla yaklaşık 6 trilyon adet olup, bu üretimin üçte biri Çin’dedir. Çin ile birlikte ABD, Rusya, Endonezya ve Japonya tütün mamulleri üretiminde ilk 5 ülke konumundadır.

Dünya’da bütün ülkelerde tütün endüstrileri yasal veya yasal olmayan tekellerin elindedir. Yasal olmayan Tekeller dünyadaki sayısı 5-6’yı geçmeyen çokuluslu şirketlerdir [19].

2008 yılı itibari ile en büyük 4 sigara şirketi (Çin tütün monopolü hariç) dünya sigara üretiminin yüzde 45’ini gerçekleştirmektedir. Çin monopolü ise tek başına yüzde 35’lik paya sahiptir. Pazar payları itibarıyla PM, BAT, JTI ve IMPERIAL şeklinde sıralanan bu ilk 4 şirketi, 10 yıl içerisinde 17 ayrı sigara şirketini bünyelerine alarak sürekli büyümüşlerdir. Tüm kıtalarda gerçekleşen birleşme ve devralmalar giderek daha teknelci piyasaların oluşmasına neden olmuştur [20].

Gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerde sigara tüketimi sürekli olarak artarken, gelişmiş ülkelerde dikkat çekici bir şekilde gerilemektedir. Örneğin, ABD’de 1976-1980 arasında yıllık ortalama 620 milyar adetle en yüksek düzeyine çıkan sigara

tüketimi, sonraki yıllarda sürekli gerileyerek 1995’de 487 milyar âdete, 2005 yılında ise 378 milyar âdete inmiştir [19-21].

1998 yılında ABD’de çeşitli eyaletlerin sigara şirketlerine karşı açtıkları milyar dolarlık tazminat davaları, yüksek vergilendirme ve pazarlama kısıtlamaları ABD’de sigara satışlarını yüzde 20’nin üzerinde azaltmıştır. Amerikan Akciğer Birliği verilerine göre, 1965’te Amerikalıların yüzde 42,4’ü sigara içerken, bu oranın 2005 yılında yüzde 20,9’a gerilediği kaydedilmektedir [21-22].

Sebepleri bilinen bu tüketim gerilemesinin aksine, ABD’nin sigara üretimi aynı dönemlerde şaşırtıcı bir tempo ile artmıştır. 1951-1955 yıllarında hemen hemen iç tüketime eşit olan sigara üretiminin (418 milyar adet) 1996 yılında 754 milyar adede çıktığı, 2006 yılında ise 483 milyar adede indiği görülmektedir [18-19].

Tütün endüstrisi, kendi iç pazarında kaybettiği gelirini ilk zamanlar sigara ihracatıyla karşılama yoluna gitmiştir. Örneğin, ABD’de 1951-1955 yıllarında 17 milyar adet dolayında olan yıllık sigara ihracatı, 1995 yılında yaklaşık 15 kat arttırarak 240 milyar adede yükselmiştir [19].

Bu da yeterli olmayınca özellikle gelişmekte olan ülkelerin milli tekellerini ele geçirmeyi planlamışlar, sonuçta küreselleşme rüzgârını da arkalarına alarak başarılı olmuşlardır. Bu arada hedef ülkelerde, çeşitli yöntemlerle kaçakçılığı teşvik etmişler, soslu sigaralarla tüketicilerin damak zevkinin değiştirilmesini sağlamışlar, yöneticileri ayartmışlar, iç hukuka ilişkin düzenlemelerde etkili olmuşlardır.

21 inci yüzyıl başlarında dünya tütün sektöründe çokuluslu sigara şirketlerinin şekillendirdiği büyük bir değişim yaşanmaktadır. 2000’li yılların başından itibaren dünyanın önde gelen tütün ihracatçısı ülkeler, nerdeyse eş zamanlı olarak sözleşmeli üretim sistemine geçmişlerdir. ABD’de 1999, Türkiye ve Malavi’de 2002, Zimbabve’de

ise 2003 yılında tütünde sözleşmeli üretim uygulaması başlamıştır. Dünya yaprak tütün ticaretinde belirleyici konumda olan bu ülkelerden Türkiye dışındaki diğer üç ülkenin ortak özelliği üretici tütünleri pazarlamasının açık artırma merkezlerinde yapılmasıdır [20].

Sözleşmeli üretim sistemi, bu ülkelerin kendi iç politika dinamiklerinin bir sonucu olarak gündeme gelmemiştir. Bu durumu, Dünya sigara piyasasında lider konumda bulunan şirketin, 1999 yılında açık artırma dışında doğrudan sözleşme ile tütün satın alacağını açıklaması sonrası yaşanan gelişmelerle izah etmek doğru bir yaklaşım olacaktır. Ülkelerin iç politika uygulamalarının çokuluslu sigara şirketlerince nasıl yönlendirildiğinin ispatı niteliğinde olan bu durum, günümüzde küreselleşme kavramı ile çokuluslu şirketlerin ulaştığı gücü göstermesi açısından hayli önem taşımaktadır [20].

Diğer yandan çokuluslu sigara şirketlerinin tütün tedarikçisi konumundaki çokuluslu yaprak tütün firmaları da, birleşmeler ve satın almalar suretiyle giderek kartelleşmektedirler. Bu durum da ülkelerde yerli sermaye sahipleri tarafından kurulmuş yaprak tütün firmalarının piyasadan silinmesine yol açmaktadır [20].

Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkelerde milli tekellerin yerini çokuluslu tekeller almıştır. Bir başka deyişle, dünya tütün piyasaları büyük ölçüde yasal olmayan tekellerin elindedir. Bu tekeller, kurallarını belirledikleri piyasa oyunlarını iyi bilmekte ve iyi oynamaktadırlar.

4. Türkiye’de Tütüncülük Sektöründe Temel Düzenlemeler

4.1. 1925-2001 yılları arası dönem:

Türkiye’de tütüne ilişkin düzenlemeler, 1925’teki millileştirme sonrasında zaman içinde değişen şartlar dikkate alınarak ülke ve toplum çıkarları temelinde yapılmış ve yürütülmüştür.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke tütüncülüğünün geliştirilmesi açısından önemli atılım ve yatırımlar yapılmıştır. Bu dönemde yapılan tütünde çeşit ıslahı, hastalık ve zararlılarıyla mücadele, ekici ve uzman kişilerin eğitimi, kurumsallaşma, üretim ve ihracatta miktar ve kalitenin yükseltilmesi çalışmaları Türk tütüncülüğünün gelişmesine ciddi katkılar sağlamıştır [23].

1938 yılında **“3437 sayılı Tütün ve Tütün İnhisarı Kanunu”**, 1969 yılında **“1177 sayılı Tütün ve Tütün Tekeli Kanunu”** yürürlüğe konmuştur. Tütün Tarım Satış Kooperatifleri Bölge Birlikleri ve Genel Birliği Kanunu da bu yıllarda çıkarılmıştır.

1926’dan 1970’li yıllara kadar olan dönemde, tütün işleriyle ilgili karar ve uygulamalar, ülkenin üretim, ihracat, iç tüketim dengeleri ile dünya piyasaları dikkate alınarak yürütülmeye çalışılmıştır.

1940 yılından itibaren tütün üretimi destekleme kapsamına alınmış, ekici tütünlerinin desteklenmesi için kaldırılan Milli Koruma Kanununun yerine 1961 yılında **“196 sayılı Ekici Tütünleri Satış Piyasalarının Desteklenmesine Dair Kanun”** çıkarılmıştır.

1970’li yılların ortasından itibaren tütün alımlarındaki populist yaklaşımlar ile tütünün diğer tarım ürünlerine göre dekar başına sağladığı gelirin yüksekliği, üretimin özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde hızla artmasına neden olmuştur.

Ülke tütün üretimi ilk defa 1976 yılında 300.000 tonun üzerine çıkmış, plansız üretim iç tüketim ve ihracat açısından ihtiyaç duyulmayan tütünlerin stoklarını yükseltmiştir [24].

Bu dönemde, artan tütün üretimi ve stoklarının yanı sıra politikacıların çiftliği haline gelen TEKEL'in durumu dikkat çekicidir. TEKEL, bir yandan destekleme görevi gereği ülke genelinde üretilen ne kadar tütün varsa son yaprağına kadar alması; diğer taraftan da kötü yönetimine ve üretim tesislerinin eskiyen teknolojisine rağmen tütün mamulleri üretmek ve satmak suretiyle kar etmesi gereken bir iktisadi devlet teşekkülüdür.

O yıllarda Türkiye, tütün kontrolünden habersiz, yıllık nüfus artış hızı yüzde 2-2,5 olan ve genç nüfusa sahip bir ülkedir.

Tütüncülüğün, bir anlamda TEKEL'in plansız ve çelişkili yapısı, 1980'li yıllarda peşpeşe alınan bazı kararlar ve bunların uygulama sonuçları ile büsbütün bozulmuştur [25].

Söz konusu politik kararları ve uygulamaları hatırlayacak olursak;

1984 yılında kaçak sigara ile oluşan rantın devlet gelirleri içine alınması amacıyla TEKEL'e yabancı sigara ithalatı izni verildi.

1986 yılında 3291 sayılı Kanun ile tütünde devlet tekeli kaldırılırken, yine aynı yıl alınan 10911 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile tütün mamullerinin üretimi, dağıtımı ve pazarlanması belli şartlarla serbest bırakıldı.

1988 yılında TEKEL ortaklığı ile sigara üretmek için ilk yabancı şirket BEST AŞ kuruldu ve buna bağlı olarak yaprak tütün ithalatına izin verildi.

1989 yılından itibaren TEKEL Tokat Sigara Fabrikası'nda ilk yerli Amerikan blend TEKEL 2000 sigarası üretilerek piyasaya sunuldu.

1991 yılının 2 Mayıs'nda 1755 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yerli ve yabancı tüzel kişilere TEKEL ortaklığı olmaksızın tütün ve tütün mamulleri ithalat ve üretim izni verildi.

2 Mart 1992 tarihinde Ankara'da toplanan 10 uncu Milli Tütün Komitesine iki bildiri sunan Tütün Eksperleri Derneği, ülke tütüncülüğüne ilişkin temel tercih ve politikalarındaki yanlışlıkları işaret etmesine rağmen tütün sektöründeki gelişmeler **“birilerinin”** planlandığı şekilde tecelli etmiştir [26].

PM şirketi, 1992 yılında Sabancı Holding ortaklığı (yüzde 25) ile İzmir-Torbalı'da PHILSA'yı kurmuş ve üretime başlamıştır. Yine aynı yıl, R.J.Reynolds Şirketi (2000 yılında JTI tarafından satın alındı) İzmir-Torbalı'da kurduğu sigara fabrikasında üretime geçmiştir.

İhtiyaç fazlası tütün üretiminin yol açtığı kaynak israfının önlenmesi amacıyla 1994 yılından itibaren 3 yıl süreyle tütün üretimine ilk defa kontenjan (kota) uygulamasına geçilse de alınan kararlar, disiplinli bir şekilde uygulanamamıştır. Nitekim, 1997 yılına gelindiğinde seçim atmosferinin etkisi altında kalan iktidar ve muhalefet partileri, kota uygulamasına son verilmesini sağlamışlardır [27].

Bu arada, 2001 yılında çıkarılan bir kanunla, 1986 yılında ülke tütüncülüğünü geliştirmek amacıyla ithal edilen tütün ve sigara bedellerinden yapılan kesintilerle oluşturulmuş **“Tütün Fonu”** amacına uygun kullanılmadan Hazine'ye aktarılmıştır [27].

2001 yılında piyasa şartlarında ve kamuoyu nezdinde itibar kaybeden/kaybettirilen TEKEL'in sigara birimi, IMF ve Dünya Bankasını talepleri doğrultusunda, Özelleştirme Yüksek Kurulunun 05/02/2001 tarihli ve 2001/06 sayılı Kararı ile özelleştirme kapsam ve programına alınmıştır [28].

IMF'ye sunulan 3 Mayıs 2001 tarihli Niyet Mektubu'nda, "tütün sektörünü serbestleştirmeyi, tütün için destekleme alımlarını giderek kaldırmayı ve TEKEL'in varlıklarının satışına olanak sağlayacak olan Tütün Yasasının Mayıs ayı içinde TBMM'de kabul edilmesinin beklendiği" belirtilmiştir [28-29].

Bu süreçte, Türk tütüncülüğünü geliştirmek amacıyla oluşturulmuş ancak amacı dışında kullanılmış "Tütün Fonu" Genel Bütçe'ye dâhil edilmiş, planlı üretimden vazgeçildiği için TEKEL'in depoları tekrar dolmuş, TEKEL'in kaybettiği pazar payını üleşen PHILSA ve RJR (JTI) gibi çokuluslu şirketlere yenileri eklenmiştir.

Bu arada, TEKEL'in özelleştirilmesini amaçlayan 4685 sayılı Kanun, 20 Haziran 2001 tarihinde TBMM'de kabul edilmiştir. Söz konusu Kanun, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından veto edilerek 6 Temmuz 2001 tarihinde TBMM Başkanlığına iade edilmiştir.

10 uncu Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 6 sayfalık veto gerekçesi, tütün piyasalarının bugün içine düştüğü/düşürüldüğü durumu daha o günlerde öngörmüş ancak sonuç değişmemiştir.

4.2. 2002-2009 yılları arası dönem:

TEKEL'den sorumlu Devlet Bakanı Yüksel Yalova'nın istifasına yol açan vetolu 4685 sayılı Kanun metni, 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin aşılması için Devlet Bakanlığı'na atanan Kemal Derviş tarafından açıklanan "Yeni Ekonomik Program" kapsamında, virgülüne dahi dokunulmadan 15 günde çıkarılması gereken 15 kanun arasında yer almıştır. Bu süreçte, sektör bileşenlerinin ve ilgili kesimlerin yaptığı eleştiri ve öneriler dikkate alınmamış ve 4733 sayılı Kanun 2002 yılının ilk günlerinde TBMM'de büyük tartışmalar sonucunda kabul edilmiştir [29].

Kamuoyu tarafından **“Tütün Yasası”** olarak bilinen 4733 sayılı **“Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğünün Yeniden Yapılandırılması ile Tütün ve Tütün Mamullerinin Üretimine, İç ve Dış Alım ve Satımına, 4046 Sayılı Kanunda ve 233 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”**, ülke tütüncülüğü açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur.

TEKEL’in özelleştirilmesi sonrası süreci ve yapıyı düzenlemeyi amaçlayan bu Kanunla;

196 ve 1177 sayılı Kanunlar yürürlükten kaldırılmıştır.

2002 ürün yılı ve müteakip yıllar tütünde destekleme alımı kaldırılmış, üretici tütünlerinin alım satımında yazılı sözleşme esası getirilmiştir.

“Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu” (TAPDK) kurulmuştur.

Nitekim, 2003 yılında TEKEL’in sigara bölümünün özelleştirilmesi için ihaleye çıkmış, JTI firması tarafından verilen 1,15 milyar ABD Dolarlık teklif yetersiz bulunarak ihale iptal edilmiştir. 2005 yılında yapılan ikinci ihalede ise hiçbir firma teklif vermemiştir.

Sonuçta, 1,72 milyar ABD Doları karşılığında British American Tobacco Tütün Mamulleri Sanayii ve Ticaret AŞ’ye (BAT) satılan TEKEL’in sigara biriminin satışına ilişkin satış sözleşmesi 24.06.2008 tarihinde imzalanarak devir ve teslim işlemleri tamamlanmıştır. Aynı şekilde, 2008 yılında özelleştirilen TEKEL’in pipo, kıyılmış tütün ve nargile tütün mamulü markaları ile bu markaların üretimine ilişkin varlıkların satış sözleşmesi 08.10.2008 tarihinde imzalanmıştır.

Bu arada, Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri AŞ Genel Müdürlüğünün “TEKEL” olarak bilinen kısa adı ve logosunun BAT ile yapılan “Marka Kullanım Hakkı Sözleşmesi” uyarınca, 24 Aralık 2008 tarihinden itibaren ürün/mal/tabela üzerinde kullanılmayacağı yerine “**tta**” logosunun kullanılacağı açıklanmıştır.

Anadolu insanının ve kırsal kesimin istihdamına ve zenginleşmesine katkıda bulunan, tütün üreticilerinin sigortası ve Devletin en önemli gelir kaynaklarından biri olan TEKEL’in ortadan kaldırılmasının olumsuz sonuçları, toplum sağlığı konusu da dâhil olmak üzere önümüzdeki yıllarda daha ağır olarak hissedilecektir.

Dönemin diğer düzenleme ve gelişmelerini hatırlayacak olursak;

2004 yılında EUROPEAN şirketi Mersin’de, 2005 yılında IMPERIAL şirketi Manisa’da, 2006 yılında GALLAHER şirketi İzmir’de, 2008 yılında KT&G şirketi İzmir’de sigara fabrikaları kurarak TEKEL pastasından pay almak için piyasaya dâhil olmuşlardır.

2006 yılında 2006/29 sayılı Başbakanlık Genelgesi Eki’nde yayımlanan Ulusal Tütün Kontrol Programının **Tütün Üretimi ve Alternatif Politikalar**” başlıklı bölümünde yer alan *“2012 yılına kadar, tütün üretiminden vazgeçen veya vazgeçirilen üreticilerle, sektörden uzaklaşmak durumunda kalan tütün işçilerinin alternatif ürünlere ve ekonomik faaliyetlere geçişlerini tamamlama, sürdürülebilir alternatif geçim yollarının geliştirilmesini sağlamak”* hedefi konusunda ilgililerce ciddi bir çalışma yapılmadığı gözlemlenmektedir.

2008 yılında 4733 sayılı Kanun’da önemli değişiklikler yapılmış, “Cezai hükümler” başlıklı 8 inci maddesi yeniden düzenlenmiş, Kanunun adı “Tütün ve Alkol

Piyasası Düzenleme Kurumu Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun”, Kurumun adı ise “**Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu**” olarak değiştirilmiştir.

2007 yılından başlayarak toplam 7 yıllık süreyi kapsayan IX. Kalkınma Planında, arz fazlası olan tütünde alternatif ürünlere geçiş sağlanarak üretimin taleple uyumlu hale getirilmesine, piyasaların rekabetçi bir yapıya dönüştürülmesi ve piyasaların bu bağlamda düzenlenmesine yönelik düzenlemelerin yapıldığı ve hayata geçirildiği ifade edilerek Plan dönemi sonuna gelindiğinde özelleştirme işlemleri sonucunda kamunun tütün ürünlerinin işlenmesiyle ilgili alandan tamamen çekilmesinin hedeflendiği belirtilmiştir.

2008 yılının son günü 27097 sayılı 5. mükerrer Resmi Gazete’de yayımlanan “Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı”nda, ithal tütün ve ithal sigaralara ilişkin ayrımcı vergilendirmenin önemli ölçüde azaltılmasına yönelik uygulanabilir adımların atılacağı; devletin özelleştirme vionu çerçevesinde önümüzdeki dönemde tütün ürünlerinin işlenmesi alanından tamamen çekilmesinin hedeflendiği belirtilmiştir.

Avrupa Komisyonununun 14 Ekim 2009 tarihinde açıkladığı Türkiye 2009 İlerleme Raporu’nda, “...*Tütün Fonu ayrımcı bir uygulamadır. Sadece ithal edilen tütün ve sigaraya, yerli ürünlere uygulanmayan özel bir vergi uygulanmaktadır. İthal tütün üzerindeki ayrımcı vergilendirmenin aşamalı olarak tamamen kaldırılmasına yönelik açık hedefler ortaya koyan bir eylem planınının 18 Mayıs 2009 tarihinde kabul edilmesi ile birlikte, özel tüketim vergileri konusunda bazı ilerlemeler kaydedilmiştir...*” ifadeleri yer almıştır.

5. Türkiye’de Tütün ve Tütün Mamulleri Üretimi ve Ticareti

5.1. Tütün üretimi ve ticareti

Türkiyenin bütün iklim bölgeleri, 18 inci yüzyıldan itibaren geleneksel bir tarım kolu haline gelen tütün üretimi için uygun özellikleri taşımaktadır. Türkiye’de üretilen tütünlerin yüzde 98’i Sun cured diye tasnif edilen Şark ve yarı Şark tipi tütünlerdir. Az miktarda Flue cured (Virginia), Light-air cured (Burley), Hasankeyf ve Tömbeki tütünü üretimi bulunmaktadır [30].

Türkiye’de tütün üreticileriyle üretim sözleşmesi yapabilmek, üreticiden alınan tütünleri işleyerek iç ve dış ticaretini gerçekleştirmek için gerçek ve tüzel kişilerin 4733 sayılı Kanun gereği Tütün Ticareti Yetki Belgesi (TTYB) sahibi olması gerekmektedir. 2008 yılı sonu itibarıyla TTYB sahibi 50 firma bulunmaktadır.

TTYB sahibi alıcılar (firmalar) tarafından üreticilerden satın alınan “işlenmemiş tütünler”, tütün işleme tesislerinde belirli kriterlerle çeşitli işlemlerden geçirilip yeniden tasnife tabi tutulup yeniden ambalajlanırlar, yani işlenirler. Türkiye’de, tütünlerin ihraç edilebilmesi için işlenmiş olması şartı aranmaktadır.

Türkiye’de aile işletmeciliği şeklinde yapılan tütün üretimi, yaklaşık 800.000 kişinin geçimine katkı sağlamaktadır. Ayrıca, bakım ve işleme işlerinde yaklaşık 15.000 kişi çalışmaktadır.

Tablo 1- Türkiyenin Tütün Üretimi

Ürün Yılı	Üretici Sayısı (Kişi)	Tütün Üretimi (Ton)	Alım Bedeli (YTL)
2002	405.882	159.521	537.278.603
2003	318.504	112.158	466.479.733
2004	282.274	133.913	628.432.616
2005	252.312	135.247	533.931.866
2006	215.307	98.137	497.110.360
2007	179.769	74.584	451.259.433
2008	181.588	93.403	618.197.567

Kaynak: TAPDK kayıtları.

2009 yılında alım satımı yapılan 2008 yılı ürünü toplam 93.403.000 kg yaprak tütün için toplam 181.588 üreticiye alıcı firmalar tarafından toplam 618.197.567 TL bedel ödenmiştir.

Fotoğraf: Cüneyt KOÇAK

Resim 3- Tütün dizen üreticiler (İzmir-Menderes)

Türkiye’de tütün üretimi genellikle diğer tarımsal ürünlerin pek yetişmediği veya iyi verim alınamadığı “**kır**” tabir edilen topraklarda yapılmaktadır. Üretici başına düşen ortalama tütün üretim alanı 6,8 dekadır [30].

Bir tütün üreticisinin 2008 yılı itibarıyla ortalama yıllık geliri 2.510 YTL olup, bu gelir aylık olarak 209,16 YTL’ye karşılık gelmektedir.

Tarım sektöründe örgütlenme açısından en güçsüz kesimi oluşturan ve yaş ortalaması 50’yi bulan tütün üreticilerinin sayısı ve tütün üretimi, 4733 sayılı Kanun’un yürürlüğe girdiği 2002 yılından bu yana geçen 6 yıllık süre zarfında yarı yarıya azalmıştır.

Türkiye’de tütün üretimi 2006 ve 2007 yıllarına ait ürünlerde 1962 yılından bu yana ilk defa 100.000 tonun altında gerçekleşmiştir.

Tablo 2- Türkiye’nin Tütün İhracatı ve İthalatı

YILLAR	TÜTÜN İHRACAT MİKTARI (Ton)	TÜTÜN İHRACAT BEDELİ (ABD Dolar)	TÜTÜN İTHALAT MİKTARI (Ton)	TÜTÜN İTHALAT BEDELİ (ABD Dolar)
2002	88.850	279.871.000	55.800	207.083.000
2003	112.430	330.281.700	69.900	200.765.000
2004	106.988	388.466.600	57.300	221.100.000
2005	134.533	476.377.000	67.120	272.400.000
2006	127.976	497.043.200	66.550	252.800.000
2007	113.943	449.753.000	70.000	292.900.000
2008	152.033	428.442.000	83.600	372.600.000

Kaynak: TEKEL ve TAPDK kayıtları

TÜİK verilerine göre, 2008 yılı sonunda Türkiye’nin toplam ihracatı 131,5 milyar ABD Doları, buna karşılık ithalatı 201,4 milyar ABD Dolarıdır.

2008 yılı sonu itibarıyla, 152.033.338 kg tütün ihracatından toplam 428.442.344 ABD Doları gelir elde edilmiş, buna karşılık ithal edilen 81.100 ton tütün için toplam 356.900.000 ABD Doları bedel ödenmiştir.

1988 yılından itibaren Türkiye’de sigara harmanlarında Virginia ve Burley tipi tütün kullanılmaya başlanılmıştır. 1988 yılında 610 ton ile başlayan yaprak tütün ithalatı 20 yılın sonunda 80.000 tonu bulmuştur. Bu miktarın 2009 yılı sonu itibarıyla 90.000 tona yaklaşacağı tahmin edilmektedir.

5.2. Tütün mamulleri üretimi ve ticareti

TAPDK verilerine göre, Türkiye’de, 6 firma sigara (PHILSA, BAT, JTI, EUROPEAN, IMPERIAL ve KT&G), 1 firma puro (TEKA), 5 firma nargilelik tütün mamulü (İMEKS, ŞERBETLİ, SELAR, SMYRNA, KAYA) üretiminde bulunmaktadır.

Dünyanın 8 inci büyük sigara pazarı konumunda olan Türkiye’de 2008 yılında toplam 135 milyar adet sigara üretimi, iç piyasaya yönelik 107,8 milyar adet sigara satışı gerçekleşmiş, bu satışlardan 18,3 milyar YTL hâsılat elde edilmiştir. Aynı dönemde, 25,6 milyar adet sigara ihraç edilmiş ancak, sigara ithalatı yapılmamıştır.

2008 yılında yurtiçinde 37.805 kg nargilelik tütün mamulü, 7.188 kg puro ve 1.101 kg pipo tütünü üretimi gerçekleşmiş; 22.124 kg nargilelik tütün mamulü ihraç, 9.644 kg puro ve sigarillo ithal edilmiştir.

Maliye Bakanlığı kayıtlarına göre, tütün mamullerinde toplam vergi yükü yüzde 73,25 olup 2008 yılında yaklaşık 12,8 milyar YTL ÖTV+ KDV geliri tahsil edilmiştir.

Türkiye’de kaçak ve sahte tütün mamulü oranının yüzde 10 civarında olduğu resmi kayıtlarda ifade edilmektedir [30].

Yurtiçindeki tütün mamulleri üretim tesislerinde yaklaşık 6.000 kişi, pazarlama ve dağıtım faaliyetlerinde yaklaşık 4.000 kişi istihdam edilmektedir.

Tütün mamulleri ve alkollü içkilerin satışını yapan yaklaşık 187.000 civarında toptan ve perakende satıcı bulunmaktadır.

6. Resim ve Tablo Dizini

Resim 1- Tarlada tütün bitkisi

Resim 2- Kurutulmuş tütün yaprakları

Resim 3- Tütün dizen üreticiler

Tablo 1- Türkiyenin tütün üretimi

Tablo 2- Türkiyenin tütün ihracatı ve ithalatı

7. Kaynaklar

- 1) Tütün Ekserleri Yüksek Okulu. Tütüncülüğe giriş. İstanbul: TEYO yayını, 1978: 9-18
- 2) Barış İzzettin, ed. Sigara ve sağlık. 1inci baskı. Ankara: MEB yayınları, 1994: 11-14
- 3) Nafiz Z. Tütün ziraati ve hastalıkları. 1 inci baskı. İstanbul: Cezri matbaa, 1932: 3-10
- 4) Özendi S. Avrupa Birliği'nde tütün kontrolü ve Türkiye'deki uygulamalarının incelenmesi [Tez]. Ankara: TAPDK; 2006
- 5) Yılmaz A. Türkiye'de tömbeki üretimi ve nargile kullanımının incelenmesi. [Tez]. Ankara: TAPDK; 2006
- 6) Seydioğulları M. Sir Walter Raleigh. Tütün Ekserleri Derneği Bülteni, 2006; 75: 24-25
- 7) Doğruel F, Doğruel A.S. Osmanlıdan günümüze TEKEL. 1 inci baskı. İstanbul: Tekel yayınları, 2000: 218
- 8) Gürsoy Naskali E, ed. Tütün kitabı. 1 inci baskı. İstanbul: Kitabevi, 2003:17-33
- 9) Ökçün A.G. Türkiye iktisat kongresi 1923-İzmir. 4 üncü baskı. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu, 1997: 326
- 10) Koç Y. Atatürk'ün millileştirmeleri ve devletleştirmeleri, günümüzün özelleştirmeleri. 1 inci baskı. Ankara: TÜRK-İŞ yayınları, 2000: 21
- 11) Otan H, Apti R. Tütün. 1 inci baskı. İzmir: ETAEM yayını, 1989: 9
- 12) Aksu S. Tütün kimya ve teknolojisi. 1 inci baskı. İstanbul: Tekel Enstitüleri yayınları, 1967: 4
- 13) TEKEL YTTİM. Türkiye tütüncülüğü ve geleceği sempozyumu/Tokat. 1 inci baskı. İstanbul: Tekel yayını, 1986: 51-70
- 14) Şuben M. Tütün fabrikasyonu. 1 inci baskı. İstanbul: TEYO yayını, 1989: 9-33

- 15) Resmi Gazete. Tütün Mamullerinin Zararlarından Korumaya Yönelik Üretim Şekline, Etiketlenmesine ve Denetlenmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik. 06/01/2005: 25692
- 16) Resmi Gazete. Puro ve Sigarillo İthalatı, Fiyatının Belirlenmesi ve Yurt İçinde Pazarlanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Karar. 16/04/2008: 26849
- 17) Universal Leaf Tobacco Company Inc. World leaf production summary. 2008: 1-5
- 18) Universal Leaf Tobacco Company Inc. Supply& demand. 2007: 1-30
- 19) Tütün Platformu 14 Nolu Basın Bildirisi. TEKEL sigara fabrikalarının özelleştirilmesi ve bazı TEKEL markalarının üretim hakkının devri milyonlarca tütün üreticisini açlığa mahkûm edecektir. İzmir, 1998
- 20) Gümüş A.H. Türkiye'de tütün politikaları, pazarlama sorunları ve çözüm önerileri. 1 inci baskı. İzmir: Tütün Ekspertleri Derneği-Tütün Ekspertleri Vakfı yayını, 2009: 196-231
- 21) <http://www.ntvmsnbc.com/news/364576.asp>. ABD'de bu kadar az sigara satılmamıştı, Mart 10, 2006
- 22) <http://www.ntvmsnbc.com/news/364576.asp>. Amerika'da sigara yasağı giderek yayılıyor. Aralık 11, 2007
- 23) Ataseven Y. AB ve Türkiye'de tütüne yönelik politikalar-karşılaştırmalı bir analiz[Tez]. Ankara: Ankara üniv; 2005
- 24) Abuşoğlu A. Tütün ve tütün mamulleri sektörünün Türkiye ekonomisindeki yeri ve öneminin incelenmesi[Tez]. Ankara: TAPDK; 2007
- 25) Tanrıverdi H. Türk tütün politikasının Avrupa topluluğu ortak tütün politikasıyla bütünleşmesi [Tez]. İstanbul: İstanbul üniv; 1990
- 26) Milli Tütün Komitesi Genel Sekreterliği. Milli tütün komitesi 10 uncu toplantısı. 1 inci baskı. İstanbul: Tekel yayını, 1992: 30-51
- 27) TAPDK. Tütün sektörünün dünü, bugünü, yarını ve beklentileri sempozyumu. 1 inci baskı. İzmir: TAPDK yayını, 2004: 15-37

- 28) Oral N. Türkiye tarımında kapitalizm ve sınıflar. 1 inci baskı. Ankara: TMMOB ZMO yayını, 2006: 180-206
- 29) Acar S. Avrupa Birliği ve Türkiye’de tütün politikaları[Tez]. Ankara: TODAİ; 2008
- 30) DPT. 9 uncu Kalkınma Planı İçki, tütün ve tütün ürünleri sanayii ÖİK raporu. Ankara: DPT yayını, 2007